

УДК 372.3:37.018.1

С.А. Михальська

ВПЛИВ РОДИННОГО СПІЛКУВАННЯ НА КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЄВИЙ РОЗВИТОК ДОШКІЛЬНИКА

Мовлення дитини формується під впливом мовлення батьків. Спілкування з батьками є головним фактором психічного розвитку. Особистісне спілкування найбільш ефективно готує дитину до навчання у школі. Неблагополуччя родини негативно позначається на розвитку спілкування дошкільника.

Ключові слова: розвиток спілкування, дошкільник, мовлення, батьки, комунікативно-мовленнєвий розвиток.

Речь ребенка формируется под влиянием речи родителей. Общение с родителями является главным фактором психического развития. Личностное общение наиболее эффективно готовит ребенка к обучению в школе. Неблагополучие семьи негативно сказывается на развитии общения дошкольника.

Ключевые слова: развитие общения, дошкольник, речь, родители, коммуникативно-речевое развитие.

Актуальність дослідження. Незважаючи на багатоплановість психологічних досліджень проблеми комунікативно-мовленнєвого розвитку, недостатньо з'ясованою залишилась проблема впливу родинного спілкування на комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника. Тоді як вказана проблема є важливою і актуальною, а вказаний віковий період має надзвичайно велике значення для психологічного розвитку особистості, дає їй можливість реалізувати як соціальну, так і інтелектуальну активність у колі однолітків та дорослих людей.

Дослідженням комунікативно-мовленнєвого розвитку, зокрема через спілкування в сім'ї з дітьми дошкільного віку займалися відомі вітчизняні та радянські психологи: Г.М.Андрєєва, О.І.Бондарчук, С.М. Генік, М.І.Лісіна, Г.І.Капселя, С.В.Корницька, О.Л.Кононко, В.У.Кузьменко, Т.О.Піроженко, А.Г.Рузьська, В.А.Семиченко та інші [1-5]. Вони стверджували, що міжособистісна комунікація в сім'ї важлива для обміну

інформацією, виконання ролей у спільній діяльності, встановлення та розвитку міжособистісних відносин, пізнання оточуючих та самопізнання.

Розвиток мовлення і спілкування взаємопов'язані: прагнучи задовольнити потребу у спілкуванні, дитина звертається до мовлення як до основного способу його здійснення. Цей двобічний зв'язок – основа паралельного розвитку в дітей мовлення і комунікативної діяльності. Розглядаючи спілкування як психологічну категорію, М.І.Лісіна та А.Г.Рузька інтерпретують його як діяльність, і тому синонімом спілкування для них є термін комунікативна діяльність [1, с.43-47]. Структурними компонентами комунікативної діяльності є: предмет спілкування; потреба в спілкуванні; комунікативні мотиви; дія спілкування; завдання спілкування; засоби спілкування; продукти спілкування.

Комунікативно-мовленнєвий розвиток – це процес становлення форм і засобів мовної взаємодії дитини з оточуючими, під час формування мовленнєвих умінь та навичок дитини.

Спілкування з дорослими є головним фактором психічного розвитку з народження дитини протягом перших семи років її життя. Через слово дитина засвоює перші правила поведінки, висунуті вимоги, заборони. Дорослі дають словесну оцінку її поведінки. Ці оцінки формують першочергове ставлення до оточуючого світу та до себе. Потреба у спілкуванні змінюється за змістом залежно від характеру спільної діяльності дитини з дорослим. На кожному етапі розвитку діяльність констатується як потреба в такій участі дорослого, яка необхідна і достатня для вирішення дитиною основних, типових для її віку завдань (М.І. Лісіна, Л.Н.Галігузова) [1, с. 43-47].

Тому, під формою спілкування, Ю.О.Афонькіна, А.М.І.Лісіна, Т.Сорокіна, Г.А.Урунтаєва, І.В.Шаповаленко мають на увазі комунікативний розвиток, який характеризується передусім такими критеріями, як потреба, що задовольняється дітьми у ході спілкування; мотиви, що спонукають дошкільника до нього; засоби, з допомогою яких здійснюється комунікація з іншими людьми [1, с. 43-47; 4, с.47-49; 5, с. 20-45; 6, с.45-60].

В.А.Семиченко, В.С.Заслуженюк вважають, що завдання, які виконує родина, реалізуються в процесі спілкування, тобто безпосередньої, постійної взаємодії між окремими її членами. Отже, сімейному спілкуванню притаманне: інтимність, камерність, скорочення «довірчого інтервалу» між учасниками, близькість партнерів завдяки спільним умовам життя, родинним пріоритетам, духовній або фізичній привабливості одне для одного тощо.

Сімейне спілкування охоплює всі сторони життя дитини поза її рольовим значенням. Так, якщо в школі дитина виступає лише в ролі учня, у спортивній секції – у ролі спортсмена (початківця або рекордсмена) тощо, то родина сприймає своїх членів багатогранно, повністю, допомагаючи кожному засвоювати та успішно виконувати ролі та обов'язки у «зовнішньому світі». Тут неможливо відділити навчання, виховання, розвиток – це комплексний процес, у якому однаковою мірою активними учасниками є і діти, і дорослі [2, с. 11-50].

Спілкування з дорослими є головним фактором психічного розвитку з народження дитини протягом перших семи років її життя, тому, порушення родинного спілкування – одна із найбільш актуальних проблем сімей, а для успішного розвитку у дітей комунікативних умінь та формування культури мовленнєвого спілкування необхідно враховувати особливості комунікативно-мовленнєвого розвитку, потреби, які його мотивують, специфіку родинного спілкування. Включення дитини у мовленнєве спілкування з дорослими та однолітками позитивно впливає на розвиток її комунікативних потреб і мовлення.

Проведене нами дослідження із дітьми 3-7 років було спрямоване на вивчення родинного спілкування і комунікативно-мовленнєвого розвитку дошкільника та включало два етапи дослідження. На першому етапі робота відбувалась у трьох напрямках:

1. Діагностика мовленнєвого розвитку дитини (фонетико-фонематичний, синтаксичний та семантичний розвиток дитини).
2. Діагностика комунікативного розвитку дитини у спілкуванні з батьками (тип та мотиви спілкування з батьками, ставлення до батьків та очікування від спілкування з ними, навички культури спілкування).
3. Діагностика комунікативного розвитку дитини у спілкуванні з однолітками (сформованість комунікативних вмінь, навички культури спілкування, критерії вибору партнера для спілкування).

Діагностична робота на другому етапі відбувалась у чотирьох серіях:

1. Діагностика ставлення до дитини.
2. Вивчення ставлення батьків до різних сторін сімейного життя (зокрема батьківсько-дитячих відносин).
3. Дослідження типу сімейного виховання і спілкування.
4. Оцінка невербальних засобів спілкування дитини.

Отримані дослідницькі дані дозволяють констатувати, що комунікативно-мовленнєвий розвиток лише незначної кількості

дітей молодшого дошкільного віку віднесені до високого рівня розвитку. Більшості дітей цього віку притаманний середній рівень мовленнєвого розвитку, практичне спілкування, бажання отримати нові враження у грі, вибір партнера по спілкуванню завдяки загальному позитивному відношенню. У дітей молодшого дошкільного віку серед усіх визначених показників найбільш розвиненим є мовленнєвий розвиток 19,1%, у той час коли у старшому дошкільному віці спостерігається більш високий рівень комунікативного розвитку по відношенню до мовленнєвого і становить 38,9% проти 30,2% у старшому дошкільному віці. Такі дані є додатковим свідченням того, що у молодшому дошкільному віці більшої уваги приділяють саме мовленнєвому розвитку дітей, а у старшому дошкільному дитинстві на перший план виходить комунікативний розвиток.

Статистичні дані також показують, що значна кількість батьків прагнуть інфантилізувати дитину, проявляють авторитаризм і водночас, більше половини батьків зацікавлені в справах і планах дитини, прагнуть у всьому допомогти дитині.

Також, при вивченні ставлення до дитини, за допомогою методики А.Я.Варга, В.В.Століна, у більшості опитаних батьків відмічається оптимальна емоційна дистанція та єдність з дитиною, проте практично третині батьків необхідно налагоджувати емоційну дистанцію з дитиною, а значна частина батьків у своєму ставленні мають зайву концентрацію на дитині (є прояви гіперопіки), що негативно впливає на комунікативний розвиток дитини.

За допомогою опитувальника АСВ (аналіз сімейного виховання) підтвердились дані про те, що у значної частини батьків, в процесі спілкування з дитиною спостерігається гіперпротекція (у 12,5% – домінуюча гіперпротекція). Також лише незначна частина опитаних батьків характеризується нестійкістю стилю спілкування з дитиною, а у четвертій частини батьків зустрічається оптимальний тип сімейного спілкування.

Встановлено, що виявлені тенденції побудови спілкування і виховання, яке здійснюється в родині, за кількісно-якісними даними не можна вважати достатньо ефективним для гармонійного комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини дошкільного віку.

Отже, підсумковий аналіз даних про стиль родинного спілкування і виховання свідчить, що виявлені тенденції побудови спілкування і виховання, яке здійснюється в родині, за кількісно-якісними показниками не можна вважати достатньо ефективними для гармонійного комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини

дошкільного віку, внаслідок чого виникають певні проблеми у формуванні, як мовленнєвого, так і комунікативного розвитку дитини, залишаються неврахованими інтереси, потреби та побажання.

В результаті узагальнення отриманих даних в ході дослідження типу родинного спілкування нами були отримані такі результати:

- 9,5% сімей використовують авторитарний тип родинного спілкування, що характеризується зайвою концентрацією на дитині (надмірна турбота, встановлення відношення залежності; подолання опору, придушення волі; створення безпеки, побоювання образити; виключення позасімейних впливів; придушення агресивності; придушення сексуальності; надмірне втручання в світ дитини; прагнення прискорити розвиток дитини); батьки сприймають свою дитину поганою, непристосованою, невдахою. Їм здається, що дитина не доб'ється успіху в житті через низькі здібності, невеликий розум, погані схильності. Здебільшого батьки відчують до дитини злість, досаду, роздратування, образу. Вони не довіряють дитині і не поважають її, вимагають від дитини беззастережної слухняності і дисципліни. Вони прагнуть нав'язати дитині у всьому свою волю, не в змозі встати на її точку зору. За прояви свавілля дитину суворо карають. Батьки пильно стежать за соціальними досягненнями дитини, її індивідуальними особливостями, звичками, думками, почуттями. Спостерігається гіперпротекція (часом домінуюча гіперпротекція) в процесі виховання і спілкування. Дитина в таких сім'ях в центрі уваги батьків, які віддають їй багато сил і часу, лишають самотійності, ставлячи численні обмеження і заборони. Таке виховання підсилює реакцію емансипації і обумовлює гострі афектні реакції екстрапунітивного типу.

— 61,9% родин використовують ліберальний тип родинного спілкування, що характеризується надмірною емоційною дистанцією з дитиною (дратівливість, запальність батьків; суворість, ухилення від контакту з дитиною). Батьки прагнуть інфантилізувати дитину, приписати їй особисту і соціальну неспроможність. Батьки бачать свою дитину молодшою в порівнянні з реальним віком. Інтереси, захоплення, думки і відчуття дитини здаються батькам дитячими, несерйозними. Дитина представляється не пристосованою, не успішною, відкритою для поганих впливів. Батьки не довіряють своїй дитині, досаджують на її неуспішність і невмілість. У зв'язку з цим батьки прагнуть захистити дитину від труднощів життя і строго контролювати її дії.

Водночас можна говорити про поблажливість: батьки балують своїх дітей, будь-яке їхнє бажання стає законом. Також спостерігається нестійкість стилю виховання і спілкування.

—17,25% батьків використовують гармонійний тип родинного спілкування, що характеризується оптимальним емоційним контактом (спонукають дитину до словесних проявів, вербалізації; встановлені партнерські відносини; відбувається розвиток активності дитини; зрівняльні відносини між батьками і дитиною). Батькам подобається дитина такою якою вона є; батьки поважають індивідуальність дитини, симпатизують їй; батьки прагнуть проводити багато часу разом з дитиною, схвалюють її інтереси і плани. Батьки, які зацікавлені в справах і планах дитини, прагнуть у всьому допомогти дитині, співчують їй. Батьки високо оцінюють інтелектуальні і творчі здібності дитини, переживають почуття гордості за неї. Вони заохочують ініціативу і самостійність дитини, прагнуть бути з нею на рівних. Батьки довіряють дитині, прагнуть стати на її точку зору в спірних питаннях.

Позитивне і гармонійне родинне спілкування виступає чинником успішного комунікативно-мовленнєвого розвитку дошкільника. Поєднання оптимального емоційного контакту з дитиною та відсутність порушень у спілкуванні з дитиною є, на нашу думку, гармонійним комунікативно-мовленнєвим розвитком дошкільника.

Враховуючи результати констатуючого експерименту, нами була розроблена технологія оптимізації родинного спілкування дитини дошкільного віку, яка включає семінар-тренінг „Оптимізація родинного спілкування” та корекційні заняття (які проводились спільно з батьками та дітьми), що спрямовані на удосконалення різних типів родинного спілкування з дитиною. Загальними принципами психологічної роботи стали: системність; комплексність у використанні методичних засобів та організаційних прийомів; особистісний підхід та створення організаційних умов для активізації взаємодії всіх учасників.

Корекція родинного спілкування відбувалась у шести серіях:

1. Корекція типу та мотивів спілкування з батьками.
 2. Корекція ставлення до батьків та очікування від спілкування з ними.
 3. Розвиток навичок культури спілкування.
 4. Корекція ставлення до дитини.
 5. Корекція типу сімейного виховання і спілкування.
 6. Розвиток невербальних засобів спілкування дитини.
- 1 серія - корекція типу та мотивів спілкування з батьками –

проводилась за допомогою відповідних технік, ігор: техніка складання історій з допомогою шарфа; гра „Розізлились”; техніка „Чарівний килим”.

2 серія – корекція ставлення до батьків та очікування від спілкування з ними – проводилась за допомогою спільних завдань та ігор батьків і дітей: тем «Весна», «Тварини нашого лісу», «Мамине свято», «Фрукти», «Моя сім'я», «Меблі», «Дім»; ігор «Хто де живе», «Що робить? Що роблять?», «Підбери ознаку», «Будьте уважні», «Один – багато».

3 серія – розвиток навичок культури спілкування – проводилась за допомогою вправи «Малюнки які говорять», яка спрямована на розвиток спостережливості, комунікативних умінь; вправи «Збираємо головоломки», що спрямована на розвиток комунікативних умінь, звернення до батьків.

4 серія – корекція ставлення до дитини – проводилась за допомогою техніки «Немовля», вправи «Зустріч з малюком», гри «Назви лагідно», техніки «Бажання дитинства».

5 серія – корекція типу сімейного виховання і спілкування – відбувалась за допомогою вправи «А чого прагне саме ваша дитина?», вправи «Сімейна хореографія», педагогічних завдання для батьків.

Реалізація намічених принципів і оволодіння батьками методом конгруентної комунікації вимагають засвоєння ряду комунікативних технік: емпатійного «активного» слухання; ефективної похвали; використання «Ти-висловлювань» і «Я-висловлювань»; вирішення конфліктних ситуацій.

На думку Т.Гордона, техніка «активного слухання» складає ядро психологічної допомоги дитині в її особистісному розвитку. Вона сприяє формуванню у дитини позиції відвертості і довіри до світу, готовності до співпраці, відкриваючи можливості засвоєння культурно-історичного досвіду в спільній діяльності з дорослим і створюючи умови для формування базових психологічних структур особистості шляхом інтеріоризації зовнішніх форм спілкування і діяльності (О.М.Леонтьєв, Д.Б.Ельконін, П.Я.Гальперін).

6 серія – розвиток невербальних засобів спілкування дитини проводилась за допомогою вправ на виразність мови, на розуміння психічного стану іншої людини, технік «Активного слухання» та «Сімейної хореографії».

Отже, технологічна модель комунікативно-мовленнєвого розвитку дошкільника структурована нами у відповідності до багатокомпонентної структури освітнього процесу та здійснювалась у відповідності до намірів, серед яких основним є

комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника шляхом впливу на родинне спілкування з дитиною.

Порівняння показників експериментальних груп, отриманих в констатувальному та контрольному експериментах, показало, що відбулися зміни в комунікативно-мовленнєвому розвитку дошкільників та ставленні батьків до дітей. Зокрема, збільшилось число дітей із високим рівнем комунікативного розвитку (з 4,5 % до 12,3% у контрольній групі) та зменшилось із низьким (з 40,9% до 26,5 % у контрольній групі). Також відбулося покращення і мовленнєвого розвитку, із високим рівнем, у дошкільників в контрольній групі 27,3%, та значне зменшення низького рівня у групі до 7,02%.

Якщо розглянути загалом комунікативно-мовленнєвий розвиток, то розбіжність між групами (констатувального і контрольного етапу) набуває більшого значення, що свідчить про те, що родинне спілкування значною мірою впливає на комунікативно-мовленнєвий розвиток. Зокрема, на констатувальному етапі високий рівень комунікативно-мовленнєвого розвитку був зафіксований у 11,8% досліджуваних, у той час як на контрольному етапі цей показник становив 19,8%. Також низький рівень комунікативно-мовленнєвого розвитку на констатувальному етапі складав 33,1% дошкільників, а після проведення технології роботи з комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини дошкільного віку, шляхом впливу на родинне спілкування з дитиною, на контрольному етапі він знизився до 16,76% досліджуваних.

Отже, запропонована технологія роботи з покращання родинного спілкування позитивно вплинула на рівень комунікативно-мовленнєвого розвитку дошкільників.

Порівняльний аналіз кількісних даних вивчення ставлення до дитини, на етапі констатувального та контрольного експерименту, засвідчують, що зріс соціально бажаний образ батьківського відношення (від 58,3% на констатувальному етапі до 64,3% на контрольному етапі). Батьки стали більш зацікавлені в справах і планах дитини, прагнуть у всьому допомогти дитині. По закінченні експерименту збільшилася група досліджуваних, що відчують себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі потреби дитини, захистити її від труднощів і неприємностей життя (від 91,7% до 93%). Звертає на себе увагу також значне зменшення кількості батьків які не довіряють своїй дитині, досадують на її неуспішність і невмілість (з 83,3% на констатувальному етапі до 78,6% на контрольному етапі) та авторитаризму, батьків, які

вимагають від дитини беззастережної слухняності і дисципліни (з 83,3% до 81,4%). Також зменшилась кількість батьків, які відчувають до дитини злість, досаду, роздратування, образу (з 41,7% до 34,5%). Одним із важливих напрямків експерименту було зменшення емоційної дистанції та гіперопіки над дітьми. Порівнюючи дані експериментальної і контрольної груп, можна стверджувати, що вони значною мірою відрізняються у ході формувального експерименту. Так, на початку експерименту 8,3% досліджуваних експериментальної групи проявили максимальну вираженість за ознаками «емоційна дистанція» та 22,58% «гіперопіка». По завершенні тренінгової програми максимальна вираженість ознак «емоційна дистанція» та «гіперопіка» зменшилась до 5,4% і 20,13% відповідно. Водночас оптимальний емоційний контакт зріс (від 54,72% до 59,2%).

Досить ефективною виявилась і система формувальних заходів, спрямована на корекцію типів сімейного спілкування з дітьми. Аналіз даних показує, що усвідомлення необхідності покращання свого спілкування з дитиною призвело до перебудови поведінки певної частини батьків. Так, кількість родин із гармонійним типом сімейного виховання і спілкування з дитиною зросло (від 25% до 40,7%), а кількість тих родин, у яких спостерігалось нестійкість стилю, зменшилось (від 4,17% до 1,2%). Також зменшився рівень протекції (гіперпротекції) з 25% до 19,1%. Кількісно майже незмінною залишилась група батьків, які балують дітей (18,75% у констатувальному та 16,1% у контрольному експерименті) та які пред'являють надмірну кількість вимог дитині (27,08% у констатувальному та 22,9% у контрольному експерименті). Результати проведеної формувальної роботи із розвитку невербальної поведінки дитини дозволять спостерігати зростання високого рівня оцінки невербальної поведінки дитини дорослими (від 66,7% до 85,1%) та зменшення середнього рівня (від 33,3% до 14,9%).

Сукупність усіх отриманих на заключному етапі дослідження даних в цілому свідчить про досить високу ефективність розробленої технології комунікативно-мовленнєвого розвитку дошкільника. Встановлені позитивні наслідки підтверджують наші припущення що комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника детермінується особливостями родинного спілкування, а диференційне врахування даного зв'язку при організації системи формувальної роботи сприятиме ефективному комунікативно-мовленнєвому розвитку дошкільника.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми

комунікативно-мовленнєвого розвитку дошкільника та родинного спілкування. Теоретичний аналіз проблеми і здійснене нами дослідження дозволяє стверджувати, що особливий інтерес для педагогічної і вікової психології складають дослідження факторів впливу неблагополучної сім'ї на комунікативно-мовленнєву готовність дитини до навчання у школі. Ці питання будуть пріоритетними у подальшій науковій роботі.

Список використаних джерел

1. Лисина М. Влияние общения со взрослыми на психическое здоровье ребенка // Дошкол. Воспитание.— 1982.— №8.— С. 43-47.
2. Общение как предмет теоретических и прикладных исследований: Тезисы Всесоюзного симпозиума. — Ленинград, 1973. — 200 с.
3. Семиченко В.А., Заслуженюк В.С. Мистецтво взаєморозуміння. Психологія та педагогіка сімейного спілкування: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів.— 2-ге вид. — К.: Веселка, 1998. — 214 с.
4. Сорокина Т. О некоторых особенностях общения детей со взрослыми // Дошкол. Воспитание.— 1980.— №5.— С.47-49.
5. Урунтаева Г.А. Дошкольная психология: Учебное пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. — 4-е изд., стереотип. — Москва: Академия, 1999. — 336 с.
6. Шаповаленко И.В. Возрастная психология. — М.: Гардарики, 2005. — 350 с.

Speech of child is formed under act of speech of adults. Socializing with parents is the main factor of psychical development. Personality intercourse most effectively prepares a child to the studies at school. Problems are in family is negatively reflected on development of intercourse of senior preschool child.

Keywords: development of intercourse, preschool child, speech, parents, thinking-in-words development.

Отримано 31.03.2009